

**„A TÖBB TÍZEZER ÍRÁSJEL ÉS A VILÁG TÍZEZERSZER /
TÍZEZER MÁS JELE”
(Borbély Szilárd *Ami helyet* című kötetének jelhasználatáról)**

A nyelv

Borbély Szilárd verseinek nyelve nem csupán közvetíti a különböző lét-tereket és a rájuk vonatkozó gondolatokat, hanem maga válik a közvetített dolgok, mentális állapotok egyedüli létmódjává. A nyelv ugyanis nem csupán mint üzenet vagy értelemhordozó anyag funkcionál, hanem mint minden gondolható és képzelhető egyetlen és kizárólagos terét jelenti Borbély Szilárd verseiben. Vagy azért, mert olyanról beszél, ami a nyelv szövetén túl (legalábbis a normális érzékelés számára) nem létezik (pl. angyalok), vagy azért, mert a mindennapok tapasztalatát olyan értelmezési folyamatként ábrázolja, melynek tárgya a világ mint egy hatalmas jelrendszer. Ez a megközelítés a nyelvet tehát nem áttetsző közvetítő anyagként értelmezi, hanem a tapasztalaton inneni és túli megközelítésének elégtelen, mégis egyetlen lehetőségét látja benne.

A nyelvi lét-térnek két régiója, vagy talán helyesebben: létező adó funkciója körvonalazódik legmarkánsabban a szövegekben: a lélekhez köthető („a nyelv mint a lélek követe”) költői, illetve a mindennapok teréről szolgáló ismerős szavakkal és ismerős kérdésekkel teli (pl. „Ma mit fogok csinálni?”) hétköznapi nyelvhasználat.

A hétköznapi nyelvhasználatot a „korlátozások zárt rendszere” vezérli. A használható, pontosabban a mindennapok során leggyakrabban használt nyelvi alakzatok véges rendszere. Hiszen e nyelvhasználat, akár az általa ábrázolt világ, nem aknázza ki a nyelv alapvetően kreatív (véges elemkészletből végtelen kombináció) jellegét. A visszatérések, az ismétlések jellemzik e nyelvhasználatot, a leírt cselekvések rituálészerű ismétlődése: „a kávé elkészítése, például, ami nem jelent semmit”,

majd a „kávé után egy fél pohár víz”. A hétköznapi nyelv világának rutincselekvések általi lezártsága, illetőleg a nyelv határain belüli alakzatok unalomig ismertsége („szavak) azon a nyelven, amit a legjobban ismerek”) leginkább a reménytelenség és elviselhetetlenség beszédaktusát engedi hozzárendelni a nyelvbe zárt lírai szubjektumhoz. Vagyis a „külső és belső tényezők”-nek magát létéért cserébe megadó szubjektumnak azt a túlélési szándékát, melyet elviselni, mellyel szembenézni „reggel a legnehezebb. Visszatalálni a dolgokhoz, / a dolgok közé (...) összeszorul a gyomrom. A buszon, / az emberek közt, majd elfog a hányinger, / előre tudom”.

Ugyanakkor a hétköznapi világ és az azt hordozó nyelv bármily levegőtlen és a kiszámítható fordulatok unalmával van terhelve néha, mégiscsak a megszokások és a ráismerések biztonságát képes nyújtani (legalábbis a *test* számára):

*Mert nem akartam semmi mást,
csak amit mindenki. Lemenni egy lépcsőn,
benyitni egy ajtón, felkapcsolni a villanyt,
egy futó pillantást vetni egy falitükörbe,
elmozdítani dolgokat az asztalon, a polcon.*

Ez a remény azonban nem jelent többet pusztá feledékenységnél. Vagyis elfelejtkezést arról, hogy sem a hétköznapi nyelvhasználat, sem az ismétlések, visszatérések strukturáltságát hordozó világ nem vezet túl önmagán. Nem vezet a mondatok mögé, „ahol nincsenek [hétköz] napok, csak a levegő terei”. E nyelvhasználat tehát leszígeteli önmagát, és ily módon látszatbiztonságot kínál használójának.

Borbély Szilárd költészete bár ismeri, s ahol szükséges alkalmazza is a mindennapi nyelv fordulatait, valódi célja azonban éppen e nyelvi cselekvésmód hajszálrepedéseinek feltérképezése és szétfeszítése, illetve az „ismerős szavakban rejlő kérdések”-re válaszként megfogalmazott, megkonstruált világ tízezser tízezer jelének *nem mindennapi* értelmét keresni, azaz: „kinyitni a

jelek zárait”. És ennek legalkalmasabb eszköze a költői nyelvhasználat, melynek szándéka „valami beszéd, amely túl van a nyelven (...) vagy valahogy így, ehhez közel <ha lehet> (...) szóval valami, ami több, mint <én vagyok>”. Annak, hogy a nyelv a nyelven túli felé megnyílhasson, csupán egyetlen lehetősége és egyben akadálya van, és ez nem más, mint maga a nyelv. A költői nyelvnek tehát magát a (hétköznapi?) nyelvet kellene meghaladnia, hogy céljának megfelelően beszélni tudjon arról, ami túl van a nyelven. Ezt az ellentmondást Borbély Szilárd nem az ironia elidegenítő gesztusával közelíti meg – mint több kortársa –, hanem egy akár hagyományosnak is nevezhető poétikai megoldással megszólítja a nyelven túlit, pontosabban: egy nyelven túli világ nyomait keresi a nyelvben:

*A halott angyal a visszatérés. Vajon miféle
határon át vezet az út ott, ahol már nincs más,
csak az angyal vonulásának nyomai. Egy elpusztult
nyelv romjain át. Érthetetlen jelek, amelyeket
egy angyal maga után hagy. Valamikori napok maradványai.
Versek, amelyek megpróbálják összerakni
Ezeket a nyomokat a napok közti jeleket kutatva.*

E nyelven túli azonban a hagyományos – nyelvészeti – értelemben vett lehetséges világoaktól eltér oly módon, hogy e világ nem szolgálhat a rá vonatkozó nyelvi kifejezések referenciális alapjául. Azaz: róla beszélni *nem lehetséges*. Akkor hogyan teheti ezt mégis Borbély Szilárd? Egyáltalán: ezt teszi Borbély Szilárd?

Meglátásom szerint, versei éppen ennek a beszédmódnak a lehetetlenségéről szólnak, miközben e beszédmód kudarca mégis *előfeltételezi*, amit folyton elvét, vagyis azt, ami a nyelvben ahelyett van, ami nincs. Pontosabban: nincsen rá szó („Az angyal / mögött a szél, az ismeretlen / üresség, amelyre nincs szó”), vagy ha mégis akadna, akkor az önnön értelmét sosem érhetné el, hiszen az már a nyelven túli elgondolhatatlan tartományát érintené: „A nyelv mögé visszahátráló / angyal az elfüggönyözött

üzenet (...) Az értelem a jel mögötti szél”.

Nem ironiával illeti Borbély Szilárd a tökéletes nyelv elérhetőségének lehetetlenségét, hanem végérvényesen kívül helyezi azt minden emberi szándékon és gondolaton, saját költői nyelvét pedig e két világ (nyelvi és nyelven túli) határán hozza létre, de természetesen még az „innenső”, vagyis a nyelvi oldalon. Költői alakzatai azonban mégiscsak egy ismeretlen világ felé nyitják meg szövegeit: „A nyelv napjainak / visszatartatlan horizontja a távolban, / hajók, amelyek átbuknak rajta. / A metaforák fölél hajoló szomjas nyájak, / emberek, állatok, parti fák, füvek”. Azaz: a „szóképek összesimuló rendje” mégis megbomlani látszik a máshogy láttatás retorikai formái által, melynek talán legfontosabb következménye a beszélő (lírai) szubjektumnak a hétköznapi nyelv zártságából történő kizökkentése, hiszen erre a nyelven kívül - mivel maga a beszélő is a nyelv konstruktumá (vö. „A nyelv mint a lélek követe”) – nincsen módja. És ezért önmagán túllendülni is csak a nyelvben, a nyelv által képes: „látom most magam: (...) egy férfit, akit nem tart semmi, csak egy / szó léte”.

Borbély Szilárd nem hiába kockáztat, amikor a távolságtartás ironikus alakzata nélkül próbálja meg „egy elpusztult nyelv romjain át” megragadni a megragadhatatlant, vagyis a szavak, mondatok azon ösvényeit, amelyek ismeretlen jelentések felé mutatnak. A nyelvbe szűrődő idegen (nyelven túli) anyag megjelenését jelölhetik a szövegek írásképeiben a csúcsos zárójeles részek, melyek, mint zárványok, repedések funkcionálnak a versek szövegében. A *„Lárnak itt angyalok?”* Az *aszfaltjárdán elmosódik* kezdetű szakaszban például az *angyal* szó mindig csúcsos zárójelek közt jelenik meg, és ez talán annak a másik létformának a nyomait jelölheti az írásképeben, amelyről a tartalmi oldal beszél. A versek minden szinten kinyílni látszanak a nyelven túli felé, bár a kötetet behálózó emblematikus ismétlődések (pl. a Coca-cola logója), motivikus visszatérések mintha mégsem ezt sugallnák. Az itt már jártunk érzése, melyet nem ritkán a szó szerint újra megjelenő szövegrészek idéznek elő.

inkább egy kijáró nélküli labirintushoz teszik hasonlatossá a szövegeket, melyekben a mondatok csupán „újabb mondatok felé vezetnek” vég nélkül. Ám ez már újra a mindennapi nyelv reménytelensége, melynek <repedéseit, szakadásait> a költői nyelv hivatott a nyelven túli felé megnyitni.

A város

Az *Ami helyet* című kötet verseinek gyakori tere egy város, mely, akár a hétköznapi cselekvések, akár a vágyak képzeletbeli helyszíne, mindig az idegenség és a kívülállás pozíciójára ítéli a versek beszélőjét.

A város legtöbbször, mint a jelek fura és idegen rendszere jelenik meg Borbély Szilárd szövegeiben: „És én, egy idegen városban, amelynek jeleit / alig értem, mihez kezdek majd a koldusokkal, / az utcákkal, a méreggel a szemben, a kanálisokban / úszó kacsákkal, a gyorsvasúton olvasott szavakkal”. A város jelrendszere, akár egy nyelv, értelmezésre szorul, illetve fordítva: az ő idegensége, vágyai szerint, egy más városban érthetővé válna, vagyis „megértenék és megszeretnék az ő másságát”. A város struktúrája tehát a nyelv szerveződését követi. Valamit jelöl, egy olyan valamit, ami mintha a város élet-*jeleinek* értelmét adná. A város jeleinek értelme azonban csakis történetek, narratív struktúrák kontextusában képzelhető el, vagyis egy olyan közegben, melynek anyaga megint csak a nyelv. És újra fordítva: a városról beszélő nyelv jelei is értelmezésre szoruló jelekre, a város jeleire referálnak, azaz: a jelek jelöltjei szintén jelek, s így minden a jelek, (tágabb értelemben használva a szót:) a nyelv birodalmában marad. Tehát: a „jelképek a jelképek felé” vezetnek vég nélkül. Vagy Wittgenstein szavaival: „Nyelvünket olybá tekinthetjük mint egy régi várost: mint zezugos térséget utcácskákkal és terekkel, régi és új házakkal, meg olyan házakkal, amelyekhez különböző korokban építettek hozzá; s az egészet egy csomó új előváros öleli körül, egyenes és szabályos utcákkal és

egyforma házakkal”¹. Illetve egy város olyanná lehet, mint egy nyelv, ha a hétköznapok megszokásainak jelentésnélküliségéből kikölkentve olyanná válik, mint egy önmaga értelmét elhallgató jelrendszer: „Egy ismeretlen város / a maga közvetlenségével, távolságtartásával, / és a szavakat helyettesítő jelekkel”. A város tehát a jelek helyettesítésének játékkerévé válik, és így a város történéseinek, látványainak értelme is önmaga jel mivoltán túl keresendő. Például egy halk neszezésben, „ahogy, ilyenkor, összel valami beletúr az avarba”, vagy egy halk suhogásban, „ahogy magától leválik / valami, finoman elválik egy hajszál”. Mindenesetre még azelőtt, mielőtt összeáll a dolgok hétköznapi rendje, amit újra felszakítani sokkal nehezebb, mint „Felszakítani a sajton / a vákuumfóliát. Elolvasni a reggeli újságot”.

A város jeleit a hétköznapiságból Borbély Szilárd verseiben gyakran az eső <nyári zápor> mosdatja ki:

*Van időnként az a tiszta átmenet, amikor
kinyílik az ég a zápor <a nyári zápor>
után. Nagy levegőt vesz. Könnyű ilyenkor
úgy érezni, hogy minden olyan tágas:
az idő, az ég, a lassan bezáruló
horizont. (...)*

Mintha az eső mosta dolgok másfajta csillogása és a belőlük kipárolgó eső utáni illatok, szagok a város jelrendszerét egy más nézőpontba helyeznék, azaz mintha másfajta értelmezését kiáltanának feltárva, értelmezésre kínálva további információtartalmukat:

*A nedves föld szaga ilyenkor kiárad az utcákra, és
figyelmessé tesz a virágágyásokra, amelyek az utca
mellett vannak, a járda és az út között, vagy közvetlenül*

¹ Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz, 1998. 25. (Fordította: Neumer Katalin)

a kerítés tövében. Aztán észreveszi, hogy <mint ilyenkor lenni szokott> hirtelen hajoltak meg a virágok, a lezúduló eső <ápor> miatt. Csillag rajtuk a víz. <Ilyenkor> minden fűszál jelentőséget kap. (...)

Az eső <nyári zápor> áztatta város jeleinek megértéséhez azonban „mindenképpen kell valamennyi / lelki nyugalom. Egyfajta tiszta átmenet / közelébe kell kerülni”. Hogy a SÁRGACSÁSZÁR érzelmi távolságtartásához hasonló („ha megkérdeznéd, mit érzett / szívében, már nem tudna válaszolni rá”), félelmeiktől és reményvesztettségtől mentes nézőpontból tudja szemlélni a várost, mint egy nyitott könyv jelrendszerét, és hogy meg is értse, „az utcák és a terek nyelvét, hogy mit akartak / vele közölni a régiek, akik előtte éltek ebben a városban”.

A test

Borbély Szilárd *Ami helyet* című kötetének szövegvilágában nagy érzelmi kifejezőerővel bírnak a test gesztusai, mozdulatai, melyek mintha önálló életet élnének a nyelvben lakó lélekhez képest. A testnek „hangjai”, „magánya” és „finom remegése”-i vannak. E gyakran bábszerű reszketések, elmozdulások, mintha jelölnének valamit, valamit, „ami a test mélye”.

A mindent jelrendszerként olvasó lírai szubjektum számára a test olyan kiemelt jelölő, vagy talán helyesebben: a mozdulatok olyan jelölőrendszereként értelmeződik, mely a nyelv és a város jelrendszeréhez képest nem vezet túl önmagán. Határait megnyitni csakis önmaga lerombolása árán képes: „Ha meghalok, / szavaim túljutnak rajtam. Addig test vagyok, csak hús vagyok, / a világ formája vagyok.>”.

A kötet szövegvilágában csupán egyetlen lázadó testet találhatunk, mégpedig *A csillagos ligetben* <amott> kezdetűben, melyben azonban nem egy normális, hétköznapi testről, hanem

egy hímnős, azaz egy hermafrodita testről van szó („könnyáztatta arccal / mélyen alszik a hermafrodita”). E test jelölő szerepe tehát kettős. Egyfelől magán hordja a maszkulin vonásokat, másfelől pedig feminim tulajdonságokkal rendelkezik. Röviden: nem illik a bináris oppozíciót (nő, férfi) hordozó testek világába. És talán ezen tulajdonságánál fogva válik kitüntetett jelölővé a kötet szövegvilágában, hiszen, ahogy a nyelv és a város látszólag mindent lefedő rendszerében a repedéseket keresi Borbély Szilárd, úgy talál rá a sehová sem besorolható lázadó testre is egy alapvetően kétpólusú rendszerben: „végre egy test. Egy lázadó / test, amelyhez <a halál> beszél”. Az egyenmű, tehát jelölő funkcióját maradéktalanul kielégítő testnek azonban – mint erre fentebb már utaltam – csupán egyetlen lehetősége van arra, hogy megszabaduljon önnön korlátaitól, nevezetesen, ha kitörlődik a jelek világából: „testem kioltásra váró jele, / a szakadék elmorzsolódott pereme, amely fölött át- / hajlok”.

Megjelenítő és megjelenített jelek

Borbély Szilárd *Ami helyet* című kötetének *tényleges* jelrendszere, azaz maguknak a szövegeknek a nyelve, egy másik jelrendszert jelenít meg, mely jelrendszernek kiemelt jelölői a test és a város, illetve maga a hétköznapi nyelv, továbbá jelölői az illatok, szagok, látványok, egyszóval minden, amit úgy hívunk, hogy világ. E világot létrehozó jelrendszer azonban egyfelől zártságából adódóan reménytelen, másfelől minduntalan felfeslő és átrendeződő (vagy legalábbis képzeletben átrendezhető) jelstruktúrájából következően a remény birodalmát is jelenti. Az előbbit a város jelrendszerében a „homlokzatok összesimuló rendje”, a nyelvben pedig a „szóképek összesimuló rendje” jelöli. Azaz a látványok felszíneinek, illetve a jelentések mezőinek maradék nélküli, hermetikus összezáródása, melynek eredménye, hogy a világ az éles kontúrok mozdulatlan birodalmává lesz. Amikor így olvassa a világ jeleit a lírai szubjektum, akkor az utcák elviselhetetlenné („az utcák néha mint a méreg”), az emberek kibírhatalanná, a nyelv pedig alkalmatlanná válik a

mindennapokon túli megfogalmazására: „Nem / tudom, hogy miért van ez minden reggel, / de összeszorul a gyomrom. A buszon, az emberek közt, majd elfog a hányinger, / előre tudom. A szaguktól, meg ahogy a szemükbe nézek (...) Azt se tudom mondani, amit / kellene, szavakat, amelyek ahelyett / vannak, ami nincs”.

A világ jelrendszerének egy másik olvasata – meglátásom szerint, ez a hangsúlyosabb Borbély Szilárd költészetében – behatol a jelek zárt rendszerébe, és megnyitja azokat egy másik tér, egy másik világ felé. A város felbontott utcaképe, a váratlan forgalomkorlátozás, az elmozdíthatatlan mégis elmozdítása („Mert ilyenkor / hirtelen megmozdul minden”), egy eső utáni séta, a befejezetlenül maradt mondatok, mikor egy hang kiárad, egy bimbó felhasad, mind a megvesztegethetetlennek tűnő jelek rendszerét tárja fel egy jelvésetek nélküli világ felé. A (szigorú értelemben vett) nyelv rendszerére lefordítva: e jelvésetek nélküli világra a költői nyelv nyithatja rá az összesimuló szóképek zárt rendjét:

*A beszéd kiterjesztése, hogy ami
körülfog, amibe beleolvad, ami rajtam
<keresztül, mögülem> szól, mindaz,
ami több, mint amit el lehet hallgatni.*

A világot megteremtő jelrendszerek (város, test) mindegyike mintha a nyelv mintájára szerveződne Borbély Szilárd szövegvilágában. És hogy ez nem egy olyan *üzenet*, melynek csupán közvetítő elszenvédője a nyelv, ezt demonstrálja saját szövegterének előtérbe helyezésével a kötet szerkesztésmódja, mely nélkülözi a címeket, azaz az előzetes értelemkiemeléseket. A cím általi előrevetítések nélkül ugyanis maguknak a szövegeknek kell létrehozniuk saját információik hangsúlyrendszerét, és ezáltal sokkal koncentráltabb értelmezői figyelmet követelnek a befogadás során; továbbá a címek strukturáló szerepe nélkül a kötetben olyan értelmi hálózat jöhet (dominánsabban) létre,

melyet a mondatok „melyek újabb mondatok felé vezetnek” elve alapján a motívikus és tematikus ismétlődések vezérelnek.

A világ hatalmas jelrendszerének leginkább <repedései, szakadásai> fordítódnak le Borbély Szilárd költői nyelvébe, a mindennapi nyelvhasználat alakzatainak megszokott jelentésükből történő minduntalan kimozdításával. Ehhez a „fordítói” munkához azonban a lírai szubjektumnak először olvasnia kell a világ jelei közt, s így már eleve „Minden versben van valaki, aki olvas (...) Mielőtt kinyitnád / a könyvet, már ott van ez a hang”. Ez az irodalomelméleti téziseket megcáfolni látszó gondolat azonban nem a szerző, mű, olvasó hármásának viszonyára, hanem egy fiktív viszonyra, mégpedig a lírai szubjektum és a nyitott könyv jelrendszeréhez hasonlóan feltárulkozó világ viszonyára vonatkozik. Hogy e hatalmas és végtelen könyvből képes-e kiolvasni a lírai szubjektum a jelrendszerek nyilvánvaló korlátai ellenére is a jeleken túli értelem reményét, véleményem szerint, ez a Borbély Szilárd versek igazi tétje. Ez a szándék azonban korántsem jelenti egy végső jelölt visszahelyezését a szövegek jelentés-láncolatába. Inkább csak „a mondatok mögé visszavezető utak” labirintusának bejárását, hogy megtapasztalva a nyelv átléphetetlen határait, lehetőséggé válhasson, hogy van más is, mint „a több tízezer írásjel és a világ tízezerszer / tízezer más jele”.

(2000)